

TARİH YAZICILIĞINDA BİR SORUN OLARAK TARAFLILIK

Pasha GULUZADE*

Özet

Tarih toplumların yaşadıklarını ve gerçekleştirdiklerini tasvir ve tahlil eden bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun sayesinde insan geçmişini bilmekle kalmaz, geçmişini ve bugününi göz önünde bulundurarak geleceğini inşa etmek olanağına sahip olabilmektedir. Bunun için de tarihi olay ve olguların iyi bir şekilde araştırılması, okunması ve yorumlanması gerekmektedir. Her sosyal bilimde olduğu gibi tarih yazıcılığında da birçok sorunlarla karşılaşmak mümkündür. Karşılaşılan sorunların başında tarihi olgunun yanlış veya öznel analizi gelmektedir. Bir olgunun yanlış veya taraflı yorumu söz konusu olguya ilişkin gerçeklerin anlaşılmasına engel olmaktadır. Tarih araştırmalarının sonucuna menfi tesir edebilen söz konusu durum, düşünürler tarafından da kabul edilmektedir. Bu yüzden düşünürler(özellikle tarih felsefecileri ve filozoflar) taraflılığın göz ardı edilemeyeceğini belirtmektedirler. Bununla birlikte yine de belli oranda öznellik veya taraflılık sorununun önüne geçilebileceğini de vurgulamaktadırlar. Düşünürler bu amaç doğrultusunda birtakım yöntemler geliştirmişlerdir. Bu çalışmadaki esas gaye tarih araştırmalarında taraflılığın önüne geçebilmek için hangi yöntemlerin benimsenilmesi gerektiğini düşünürlerin görüşlerinden hareketle felsefe ve tarih bağlamında temellendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Taraflılık, Tarih, Yöntem, Olgu, Tarih araştırması

BIAS AS A PROBLEM IN HISTORIOGRAPHY

Abstract

History appears as a science that describes and analyze what societies lived and realized. In this way, a person can not only know his past, but also have the opportunity to build his future by taking into account his past and present. For this purpose, historical events and facts need to be well researched, read and interpreted. As in every social science, it is possible to run across many problems in historiography. The main encountered problem is the wrong or subjective analysis of historical facts. Incorrect or biased interpretation of the fact prevents understanding the facts about the phenomenon in question. This situation, which can poorly affect the results of historical studies, is also accepted by thinkers. Therefore, thinkers(especially philosophers and philosophers of history) point out that bias cannot be ignored. At the same time, they also emphasize that the historian had to be avoided a certain degree of subjectivity or bias. In accordance with this purpose thinkers have developed a number of methods. The main goal of this study is to base it in the context of philosophy and history, based on the views of the thinkers, which methods should be adopted in order to avoid partiality in historical research.

Keywords: Bias, Fact, History, Historical research, Method

Giriř

---

* Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tarih ve Coğrafiya Fakültesi, Felsefe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Azerbaycan, e-posta: prquluzade@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0456-0799

İnsanoğlu her zaman bugüne nasıl geldiğini merak etmekte olduğundan, neredeyse herkesin kafasında konuya ilişkin doğru veya yanlış olsun bir takım düşünceler vardır. Günümüz dünyasında yaşanmışlıklardan çıkarılacak derslerin yorum perspektifleri tarihin önemini giderek artırmaktadır. Örneğin ekonomide sıklıkla karşılaşılan sorunlara çözüm üretmek için, ilk önce çalışan sistemin işlevini nasıl ve neden kaybettiğini sormak gerekmektedir. Bu süreçte de ilk başvurulacak alan tarihtir.¹ Tarih, insanların geçmişte yaptığı şeyleri aramakta ve bunun için de elde ettiği kanıtları yorumlamaktadır. Şimdiki zamanı anlamak için mutlaka geçmişe başvurulmalıdır. Zaten bugünün iyi bir şekilde anlaşılmasının nedeni geçmişini bilmemekle ilintilidir. Bu da geçmişin idrakını önemli kılmaktadır.

Tarih insan bilinci aracılığıyla vardır.² Bu sayede insanlar kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturma şansına sahip olabilirler. Bir nevi tarih kolektif bellektir denebilir. Tarih geçmişteki olayları kopuk zincirler halinde ele almamakta, bilakis onu birbiriyle bağlantılı şekilde değerlendirmektedir. Zaten tarihin de anlamı bu sayede bilinmektedir.³ İnsanlar geçmişini tarih sayesinde inceleyerek sistemli bir tablo ortaya koymaktadırlar. Başka bir deyişle, tarih topluluğu aydınlatmaya yarayan herşeyi araştırmaktadır. Bunun için de olayların kapanması, yani kendi sonuçlarını ortaya koyması gerekmektedir.

Tarih daha çok etkin ve güçlü olana, büyük kavga verene, örnek kişilere aittir ve onların yaptıklarını kendi yaşadığı zamanda bulmayanlar tarafından öne çıkarılmaktadır. Bu tarihin anıtsal yanını göstermektedir. Yani geçmişte verilmiş mücadelelerin büyük anıları benim için hala canlıdır anlamına gelmektedir. Kişi ondan önceki yapılanları görerek ondan etkilenmekte ve geçmişte yapılanları kendisi tarafından da yapılabileceğine inanmaktadır. Tarihsel anlamda geçmiş meşrulaştırma ve övünülecek fazla bir şeye sahip olmayan şimdiki zamana iyi bir arka plan hazırlayabilmektedir.⁴ Bu bir anlamda tarihin ölümlerle yaşayanların birlikte incelenmesini öngördüğünü belirtmektedir.⁵ Tarihin anıtsal tarafı kişi veya

---

¹Tosh John, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmalarında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, Çev:Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1997, s. 4

² Schelling, "Tarih Nedir?", Çev: Ali Irgat, *Felsefe Tartışmaları 22.kitap*, Panorama yayınları, İstanbul, 1997, 117

³ Şeriatî Ali, *Yarımın Tarihine Bakış*, Ter:O.Bekin-E.Okumuş-M.S.Okumuş, Birleşik yayınları, İstanbul, 1996, s. 82

⁴ Hobsbawm Eric, "Tarihin Dışında ve İçinde", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 9

⁵ Bloch Marc, *Tarih Savunusu veya Tarihcilik Mesleği*, Çev:Ali Berktaş, İletişim yayınları, İstanbul, 2013, s. 88

kişileri geleceğe ilişkin adımlar atmaya yönlendirecek ve onların da bazı şeyleri başarabileceklerine inandıracaktır.

Tarih olmadan zamansal varoluşu anlamak mümkün değildir. O olaylara kalıcılık vermekle birlikte ona bir de evrensellik katmaktadır.⁶ Kant'a göre insan akıllı bir varlık olduğundan yeni bir bilgi elde etmek için tarihten yararlanılması gerekmektedir. Çünkü ondan öncekiler yenilikler ortaya koymuş ve başkaları da bu bulgulardan kolayca yararlanarak yenisini geliştirebilirler. Demek ki tarih ussallığa doğru bir ilerlemedir.⁷ İnsanın akıllı ve zamansal varlık olması ona ister istemez tarihsellik katmaktadır. Bu tarihsellik sadece şimdide yaşayan bireyi geçmişle sınırlamamakta, aynı zamanda onun geleceğe doğru ilerlemesini de tetiklemektedir.

Geleceğin iyi bir kurgusunun yapılması için geçmişin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Geçmişin canlandırılmasıyla güncel sorunların tam olarak anlaşılması ve ona çözüm üretilmesi gerçekleşebilmektedir. Tarih geçmişten geleceğe doğru uzanan bir yaratma akımından başka bir şey değildir. Akışın esas odağı geçmiş, şimdi ve gelecektir. Tarih de bu akıştaki başarıları konu edinmektedir. Yani bir yükselme misyonu bulunan insanın yaratma gücünün giderek artması gerekmektedir. Eğer o şimdiki yaşama amacı güderse, hayvandan hiç bir farkı kalmamaktadır. Bu yüzden de Nietzsche tarihe aşamalı olarak başarılar elde eden ve kendi sınırlarını zorlayan "üstinsan"ı anlamaya çalışan bilim⁸ olarak bakmaktadır.

"Tarih, ne mutlak yasallık ne de mutlak özgürlük aracılığıyla vardır, aksine o, bir idealin, ondan sonsuz çoklukla sapmalar arasında, tekilin değil, ama bütünü onunla uyuşacağı şekilde gerçekleştirildiği yerde vardır."⁹ Yani tarih ne mutlak yasal, ne de mutlak olarak özgürdür. Ama ideali olan varlıklara aittir. Bu varlık da hiç kuşkusuz insanoğludur. Çünkü o hayal kurmaya ve onun peşinden gitmeye eğilimlidir. Nitekim tarihe bakarak bunu yapmakta ve bir anlamda kendinden önce gelenlerden esinlenerek böyle bir girişim içinde bulunmaktadır. Söz konusu girişim de kendine her defa yeni bir hedef seçmekte ve insanoğlunu ona doğru sürüklemektedir. Hedef seçme işlemi bireyi ve özellikle de araştırmacıyı ister istemez taraflı olmaya mecbur bırakmaktadır. Nitekim tarih yazılığında karşılaşılan sorunların başında da bu gelmektedir.

---

⁶ Hegel W. F. Georg, *Tarih Felsefesi*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea yayınları, İstanbul, 2006, s. 125

⁷ Collingwood Robin George, *Tarih Tasarımı*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Gündoğan yayınları, Ankara, 1996, s. 134

⁸ Nietzsche Friedrich, *Tarih Üzerine*, Çev: Nejat Bozkurt, Say yayınları, İstanbul, 2000, s. 49-50

⁹ Schelling, s. 116

Tarih Yazıcılığında Tarafllık

Geçmişin geçmiş olabilmesi şimdiye bağılıdır. Yani orada olanı anlatabilmek için tarihçinin burada bulunması gerekmektedir. Ama olan her şey sırf meydana geldiği için tarih olarak algılanamaz. Tüm olayların tarih olması için onların insan yaşamıyla etkileşime geçmesi gerekmektedir. Doğanın tarihi de insanlarla temasına bağılıdır. Bu belki de tarih insan tarafından araştırıldığı içindir. Sonuçta insan için önemli olan kendisini bilmektir. Kendini bilmek isteyen kişi etrafındakilerle olan ilişkisini de öğrenmek zorundadır. Çünkü tek başına yaşamamaktadır. Sadece insanlardan değil, doğadan da etkilenen birey bu nedenle çevresini de öğrenmeye eğilim göstermektedir.

Tarihçi olmadan tarihin varlığı imkansızdır. Bu yüzden geçmişin anlatımında tarihçinin önemi büyüktür. Her anlatılan tarihi olayda tarihçinin savunduğu fikirleri ve teorileri görmek mümkündür. Tarihçinin ortaya koyduğu betimleme ister istemez bireyin geçmişe ilişkin tutumunu ve görüşünü etkiler ve biçimlendirir. Sonuçta okur olayı tarihçinin gözünden izler ve ona göre yorumlamaya çalışır.

Tarih bilimi tam anlamıyla Thukydides`le başlamıştır denebilir. Herodotos`la tarihsel düşünce belki de bazı ilerlemeler kaydetmiştir ama, Thukydides`le gerçek görevini görmeye başlamıştır. Çünkü Thukydides Peloponnesos savaşlarını betimlerken onun nedenlerini, ondan dolaylı ve dolaysız olarak doğan sonuçları da belirtmiştir. Böylece olaylara akılsal açıklamalar vermeye çalışmıştır. Bu da hiç kuşkusuz bireyi olayın merkezine koymaktadır. Ne yazık ki bu tutum zamanla kaybolmuş ve Thukydides`in ortaya koyduğu metot pek de benimsenmemiştir. Tarihçiler daha çok edebi bir tutum sergileyerek olayları sadece anlatmaya başlamışlardır. Böylece siyasal ve askeri alana girmeyen olaylar göz ardı edilerek, tarih çok dar bir alana sığdırılmaya çalışılmıştır. Artık açıklama kaygısı gütmeyen ve sadece olayları tasvir ederek ona biraz da edebi güzellik katmaya çalışan tarihçiler oluşmaya başlamıştı.¹⁰ Herodotos ve Thukydides döneminden itibaren Batı`daki tarih yazıcılığı kendine konu olarak daha çok büyük adamların, şeflerin ve kralların yaptıklarını seçmekteydi. Bu da tarihin bir anlamda manastır vakayinameleri, siyasi olaylar ve entrikalarla ilgilenmesi demektir.¹¹ Söz konusu tutum tarihe ister istemez anıtsal bir görünüm vermektedir.

---

¹⁰ Lacoste Yves, *İbni Haldun:Üçüncü Dünyanın Geçmişi/Tarih Biliminin Doğuşu*, Ter:Mehmet Sert, Sosyalist yayınları, İstanbul, 1993, s. 158-159

¹¹ Burke Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Ter:Mehmet Küçük, DoğuBatı yayınları, Ankara, 2002, s. 29

Anıtsal tarih geçmişin süslü olaylarını göstermeye eğilimliyse diğer olaylar göz ardı edilecektir. Bu da büyütülerek ve süslenerek anlatılan olayların hayal ürünü görünümü vermesine neden olmaktadır. Hiç kuşkusuz bu durum yaşanmışlıkların büyük bir bölümünün unutulmasına olanak sağlamaktadır. Herhangi bir geçmişin etrafında yarım yamalak kavranmış bilgiyle dönmek, silahların gerçekleri söyleyenlere doğrultulmasına da neden olmaktadır.¹² Gereğinden fazla büyütülen olguların zamanla mitleşmesi gözlemlenmektedir. Böylece olgulara nesnel yaklaşma olanağı ortadan kalkmakta ve yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır. Bu da geçmişi iyi bir şekilde okuyup, anlamaya engel olabilmektedir.

Hayden White'a göre geçmiş tarihçilerin anlatısına bağlı olduğu için yaşanmışlıkların kirlenmemiş olması olanaksızdır. Tarih edebi bir üretilimdir ve kalıntıların yorumlanmasıdır. Yani tarihçi için önemli olan bir araya getirildiklerinde öykü üretebilen delillerin ayıklanmasıdır.¹³ Diğer bir ifadeyle tarih, olayların anlatımından başka bir şey değildir. Aslında olayların kendisini de tarihçinin kaleminden çıktığı gibi gerçekleşmemiştir. Çünkü yazımda tarihçi bir öykülemeye gitmektedir. Burada en önemli amaç anlatılan olayların okurlar tarafından anlaşılması ve onu kafasında canlandırmasıdır.¹⁴

Tarihçi içinde bulunduğu ortamdan yalıtılmış olarak görünse de, kendi toplumundaki kabuller ve değerlerden etkilenmektedir. Bu yüzden tarih yorumunun bireysel değil de, toplumsal olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal değerler değiştiğinde tarih yorumu da ister istemez değişim gösterecektir. Tarihçi olaylara bugünün gözleriyle bakmaktadır. Bu yüzden onun yorumlarını okurken bu etkeni gözardı etmemeliyiz. Bir anlamda tarih yazım süreci, aslında tarihçi tarafından okurlara dayatılmış bir anlatıdan başka bir şey değildir.

Tarihçinin ulaştığı kaynakların yazarları kendi dönemindeki toplumsal değerlerden etkilenerek onları kaydetmişlerdir. Yani belli bir sınırlama ve kabuller önceliklidir. Bununla birlikte sonda ortaya konacak ürün de ister istemez tarihçinin kendi değerlerinin izlerini görmek mümkündür. Bradley de bir olayın tanığına güvenmek için onun iyi bir gözlemci olduğuna tarihçinin kendisinin inanması gerektiğini belirtmektedir. Ama unutmamak lazım ki, tanık kendi döneminin

---

¹² Nietzsche Friedrich, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, Ter:Mustafa Tüzel, İşbankası yayınları, İstanbul, 2015, s. 19-20

¹³ Munslow Alun, *Tarihin Yapısökümü*, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 2000, s. 58

¹⁴ Veyne Paul, *Tarih Nasıl Yazılır?*, Çev: Nihan Özyıldırım, Metis yayınları, İstanbul, 2014, s. 18-20

bireyidir ve dolayısıyla o döneme uygun bir tutum sergilemektedir.¹⁵ Yani tarihçi araştırdığı bir olaya ilişkin açıklama yaptığında kendi döneminin etkisini ve o dönemde etkin olan görüşleri de buna eklemektedir. Bu nedenle bir olaya ilişkin verilen açıklama hiç bir zaman yeterli olmayacaktır.

Foucault tarihçinin nesnel olamayacağını belirtmektedir. Çünkü tarihçi ne olursa olsun kendi yaşadığı zaman ve kültürün etkisi altındadır. Bu yüzden onlardan bağımsız olan bir tarihçinin düşünülmesi mümkün değildir.¹⁶ Böylece tarihçi kendi toplumunu yüceltmeye çalışmakta, olayları ona göre yorumlamakta ve taraflı olabilmektedir. Birçok Batılı araştırmacı sadece tarihi olguları değil hatta diğer toplumların dillerine ilişkin araştırma yaptıklarında bile taraf tutmaktadırlar. Batı dışındaki toplumların bir düzene sahip dillerinin ve gramerlerinin olmadığını bu yüzden de onların Batı toplumlarına yaklaşımları gerektiğini savunmaktadırlar. Batılı bilim adamlarına göre diğer toplumlardaki gündelik konuşma dilbilgisinden yoksundur. Bu yüzden de sömürgeleştirilen toplumlarda dilbilgisinin olmayışı o dillerin çocuksu olduğuna veya gelişmemiş olduğuna delalet etmektedir tarzı yorumlar benimsenmiştir. Yani Batılı olmayan toplumlar tarihin dışına itilmekte ve onlara yardım gerekli olduğu tezi ileri sürülmektedir. Batı-merkezli tarihçilik gelişimin Batı'da gerçekleştiği ve orada yaşanan süreçlerle ilişkilendirildiğini gözler önüne sermektedir. Bu tip tarihçiliğe göre Batı dışındaki toplumlar hep durağan olmuştur ve onların gelişimi için dışarıdan yardım almaları gerekmektedir. Yani Batı'nın yardımı olmaksızın o toplumlar ilerleyemezler.¹⁷ Batı ideolojisine göre tarih belli bir zaman ve mekanda gerçekleşmiş ve Batı medeniyeti ile birlikte yayılmıştır.¹⁸

Tarihçiler eski metinler üzerine odaklanmış olsa da, yaşadığı günün tutkularının etkisinden kurtulamaz. Yani tarihçi ne olursa olsun yaşadığı zaman ve mekanın varsayımlarını göz ardı edememektedir.¹⁹ Diğer bir deyişle tarihçi ister istemez kendi ait olduğu topluluğun etkisinde kalmaktadır. Bir kere burada duygusal bağ sözkonusudur. Bu da onun yorumlarına etki etmekte ve tarafsız olmasını engellemektedir. Ama insanın taraflı yorumları onun partizan olmasını gerektirmemektedir. Yazar olay karşısında adeta bir gözlemci gibidir ve bizler onun görebildiği kadarını tarihten alıyoruz. Kişi ne yaparsa yapsın mutlaka kendi

---

¹⁵ Collingwood, s. 175

¹⁶ Munslow, s. 184

¹⁷ Goody Jack, *Tarih Hırsızlığı*, Ter:G.Ç.Güven, İşbankası yayınları, İstanbul, 2007, s. 340

¹⁸ White Hayden, "Tarihsel Olay", Çev: Sanem Peker, *Cogito*, S:73, Yapı kredi yayınları, 2013, s. 64

¹⁹ Hobsbawm Eric, "Kimlik Tarihi Yeterli Değildir", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 418

duygu ve düşüncelerini anlatarak kendini ele vermektedir. En tarafsız tarihçi bile daima kendi memleketinin ve zamanının insanıdır. Örneğin Britanya`da imparatorluk geçmişi tarih sayesinde yeniden ön planda tutularak, medeni bir toplum oldukları anlatılıyordu. Böylece uygarlaşmış toplumlar geride kalmışları eğitmek için koloniler oluşturmalydılar. Bu da bir anlamda kolonizasyona meşruiyet kazandırmaktaydı. Çünkü diğer toplumların da uygarca yönetilme hakları vardı.²⁰ Kolonizasyona meşruiyet kazandırarak ilerleme aynı zamana sömürgeciliğin de temelledirmesini yapmaktaydı. Söz konusu temellendirmeler sömürgeciliğin insanlık için önemli olduğunu gözler önüne sermeye çalışmaktaydı.

Fransız devrimcileri kendilerini özgürlükçü olarak görmekteydiler ama, o dönemde Fransa`ya ait koloniler ve o kolonilerde ise köleler vardı.<sup>21</sup> Bu durum sadece Fransa için geçerli değildir. Aynı şeyi ABD tarih yazımında da görmek mümkündür. Örneğin ABD`deki kölelik diğer ülkelerdeki kölelikten çok kötü değildi. Oradaki kölelerin yaşamı, Karayip ve Brezilya`daki kölelerin yaşamından kötü değil, hatta biraz iyiydi. Bununla birlikte Brezilya ve Karayiplerde köle sayısı daha çoktu. Ama ABD`deki kölelik daha çok tartışılmakta ve sorun haline getirilmektedir. Bunun nedeni muhtemelen köleliğin bitişiyle ilgili olabilir. Sivil Savaş`la ilgili köleler suçlanmaktayken, Lincoln göz ardı edilmektedir. XX. yüzyılda yaşanan olaylar da ABD`deki kölelik durumunun gündemde olmasını etkilemektedir.²²

Bağımsızlıklarını kazanana kadar Afrika`da beyaz adamın yaptığı tarih okutulmaktaydı. Bu tarih kitaplarında Afrikalının yaptıklarına ya az yer veriliyor ya da küçümseniyordu. Sömürge dönemi sonrasında yeni bir tarih felsefesinin benimsenilmesine ihtiyaç duyan Afrika, artık kendi yaptıklarını gözler önüne sermeye başladı. Artık sömürgeye karşı ayaklanmalar ve bağımsızlık mücadeleleri tarih kitaplarında boy gösterdi.²³ Diğer bir örnek de Haiti`deki bağımsızlık mücadelesinden verilebilir. Haiti`nin bağımsızlık mücadelesini anlatanlar arasında da iki farklı konuya odaklanma söz konusuydu. Anlatıyı Haitili tarihçiler yaptıklarında kendi atalarının cesaretlerini ön plana çıkarmaktaydılar. Buna karşın Batılılar ise Fransız birliklerinin aslında zayıf olduğunu ve bunun en önemli

---

²⁰ Tosh, s. 7

²¹ Morss Susan Bock, *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*, Çev:Erkal Ünal, Metis yayınları, İstanbul, 2012, s. 52

²² Trouillot Michel-Rolph, *Geçmiş Susturmak:Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, Çev:Sezai O.Zeybek, İthaki yayınları, İstanbul, 2015, s. 45-46

²³ Tosh, s. 6-7

nedeninin de sarı humma olduğunu belirtmekteydiler.²⁴ Ne olursa olsun özellikle tarihçi mutlaka kendi duygusunu anlatıya katarak kendine göre yorum yapmaktadır. O zaman ister istemez bazı etkenler göz ardı edilebilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde tarihyazımının öznel olduğunu gözlemlemek mümkündür. Tarihinin konuları özgürce seçebilme hakkı vardır. Bu özellikle olayların alanını betimlerken görülmektedir. Çünkü tarihçi kendisi ilerleyeceği olaylar dizgesini belirlemektedir. Nitekim tarih yazımında belirlenen tüm güzergahların dereceleri aynı olmasa da meşrudur. Tarihçilikte gözlemciyle gözlemlenen arasındaki ilişkinin varoluşu olaya ilişkin çıkarımlara etki edebilmektedir. Bu da araştırmanın nesnelliğini zedeleyebilmektedir. Gözlemlerden çıkarılan sonuçlar öndeyilere yol açmaktadır. Öndeyiler de başka bir olayın gerçekleşmesine yardımcı olabilmekte veya ona engel olarak başka ve hiç alakası olmayan bir şeye neden olabilmektedir.²⁵ Descartes'e göre de tarihçi kendi çağına yabancılaşmıştır. Tarihi bilgiler güvenilir olmadığından olayların gerçekliğini anlamamıza yardımcı olamaz. Düş kurmaya olanak sağladığı için çarpıtmalara neden olabilmektedir.²⁶

Olayların tanıklarını sahtekarlıkla bozmak da mümkündür. Yazar ve tarih hakkında yalan bilgiler vermek bunun ilk evresidir. Örneğin Marie-Antoinette imzasıyla yayınlanan belgelerin çoğu 19. yüzyılda üretilmiştir.²⁷ Sonuçta bir olayla ilgili araştırma yapan tarihçi olayın nasıl olmasını istiyorsa konuyla ilgili belge ve tanıklıkları o şekilde kesip biçebilmektedir.²⁸ Tanıklar tarih sayesinde olgulara dönüşmektedir. Burada da tarihçilerin anlatısal yorumlarına ihtiyaç vardır. Sözkonusu yorumlama zamanı tarihinin kendi görüşleri ve kültürel durumu da kendini işin içine katmaktadır. Georg Lukacs'a göre belge veya tanıklar belki de geçmişe ilişkin bilgileri aktarmada yararlı olabilir, ama gerçeğin ne kadarını kapsadığı tartışma konusudur. Bu yüzden de belgeler bilgi-iktidar çerçevesinden başka bir şey olamaz.²⁹ Lukacs iktidarın tarih yazımını etkileyebilme gerçeğine vurgu yaparak aslında yazılanların taraflı olma ihtimalini gözler önüne sermektedir.

Tarih yazımı diğer bir çok anlatılar gibi iktidarın veya herhangi bir kötülüğün kullanımına açıktır. Yazılı tarih iktidarın dağıtılması ve kullanılmasına

---

²⁴ Trouillot, s. 67

²⁵ Popper R. Karl, *Tarihselciliğin Sefaleti*, Çev: Sabri Orman, İnsan yayınları, İstanbul, 1998, s. 34

²⁶ Collingwood, s. 93

²⁷ Bloch, s. 130

²⁸ Veyne, s. 64

²⁹ Akt. Perry Matt, *Marksizm ve Tarih*, Çev:Gül Tunçer, İletişim yayınları, İstanbul, 2010, s. 242

olanak sağlamaktadır. Özellikle geçmişe dair sahte bir tutarlılık verilerek iktidarın toplumdaki konumu pekiştirilebilmektedir. Herhangi bir dönemden günümüze kalan kaynakların büyük çoğunluğu ait olduğu dönemdeki hakim güçlerin veya sınıfların damgasını taşımaktadır. Özellikle arşiv oluşturulurken ayıklama işlemi yapılmakta, kaynakları yazan kişiler seçilmekte, konular ve uygulanacak yöntemler belirlenmektedir. Bu süreçte bazı kanıtlar, kişiler veya konular dışarıda kalmaktadır. Ayıklama sürecine iktidar sinsi bir şekilde dahil olabilmektedir.³⁰ İktidar sadece istediğini gerçekleştirilmekte, bazen de dönemin gerekliliklerine uyabilmektedir. Böylece halka istediğini vermekte, hem de kendini saklayabilmektedir. Zaten ülkelerin kendi okullarında tarih öğretilmelerinin nedeni onların toplumunun nasıl değiştiğini anlamaktan çok, kendi ülkelerini onaylamak ve onunla iftihar etmeye çalışmaktır.³¹ Söz konusu durum tarihi iktidarın aracı konumuna getirmektedir. Sonuçta iktidar kendi hakimiyetini korumak için çeşitli yollara el atmakta ve kendini halkın gözünde meşru kılmaya çalışmaktadır.

İbn Haldun bu konuda özellikle saray tarihçilerini eleştirmiştir. Ona göre tarihin hakikati, alemdeki umrandan (İbn Haldun eserinde umranı, toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek maksadıyla şehire veya konaklama yerine inmek ve orada birlikte ikamet etmek³² olarak tanımlar.) ibaret olan insan cemiyetinden haber vermektir.³³ Tarihçi olgulara ilişkin kendi görüşlerini, bulunduğu toplumun değerlerini bertaraf etmeden ortaya koyduğunda, hakikati yazıya tam olarak aktaramamaktadır. İbn Haldun eserinde bunu insan, toplum gibi psikolojik, sosyolojik ve tarihi yöntemler kullanarak felsefi bir temellendirme yaparak gerçekleştirmiştir. İbn Haldun`la tarihçilikte bir devrim başlamıştır. Böylece olayların temel nedenleri iktisadi ve toplumsal koşullarda aranmış ve nedenselliğe aşırı önem verilmiştir.³⁴ Kısaca modern tarihçiliğe yakın tutum sergilenmiş ve bu sürece önderlik etmiştir denebilir.

Modern tarihçilik doğa bilimlerinin yöntemlerini uygulayarak doğru ve güvenilir bilgiler elde edebileceğini benimsemiş olsa da, bunu tam olarak gerçekleştirememiştir. Çünkü modern dönemin en önemli değerlerinden biri haline gelen ulusçuluk tarihi kendine çekmeyi başarmıştır. Yani araştırmacılar objektif bir tarih bilgisi üretmekten çok, kendi ulusunu yükseltmeye ve onu

---

³⁰ Trouillot, s. 80

³¹ Hobsbawm Eric, "Tarih Bize Çağdaş Toplum Hakkında Ne Anlatabilir?", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 56

³² İbn Haldun, *Mukaddime-1*, Haz: S. Uludağ, Dergah yayınları, İstanbul, 2014, s. 208

³³ A.g.e., s. 199

³⁴ Lacoste, s. 202-203

temellendirmeye çalışmışlardır.³⁵ Bir araştırmacı bir dava veya ideolojiye kendini bağımlı olarak görüyor ve onun doğru olduğuna inanıyorsa, ister istemez o davanın politik avukatı konumuna gelmiş ve partizan olmuştur. Onu bu tutumdan çekindirmek pek de gerçekçi görünmemektedir. Çünkü avukatın esas hedefi müvekkilinin suçlu olup olmamasından ziyade onun hapse atılmamasını sağlamaktır. Partizanlık da tıpkı böyle bir görünüme sahiptir.³⁶ Foucault`ya göre bir tarihçi hakikatin nesnel araştırmasını savunduğunda bile çıkar gütmektedir. Bu çıkar ise genellikle ideolojik çerçevede olmaktadır.³⁷ İdeoloji ve partizanlık bireyi etkileyebilecek güce sahip olduğundan kolay bir şekilde bir tarihçiye tesir edebilmekte ve onu sapıtırabilmektedir.

“Bir görüşe ve bir inanca bağlılık ve taraftarlık insanın ruhuna işledi mi, kendine uygun düşen haberleri işitir, işitmez hemen kabul eder. Bu temayül ve taraftarlık insanın basiret gözünü örter ve tetkikte bulunmasını engeller, yalan haberi kabul ve nakletme durumunda kalmasına sebep olur.”³⁸ İbn Haldun`a göre bu sebeplerden diğeri haberin naklediliş maksadını bilmeden tarihçinin o haberi yazıya geçirmesidir. Bir diğeri neden halkın yüksek makama ve rütbe sahiplerini meth ederek onlara yaklaşmak ve yaranmak istemesidir. Tarihçi böylece hakikati değil, menfaatini tercih etmiş olur.

Modern dönemde de tarih bir nevi siyasal savaş meydanı olarak görülebilir. Çünkü kendi iktidarını korumaya çalışan da, ona karşı çıkan muhalafet de kendisi için kaynak bulabilmektedir. Halkın çoğunun okur-yazar olması aslında iki tarafın da şanslarını eşitlemekte olsa da, iktidar okul ve üniversitelerdeki kitaplarla, televizyon veya radyo aracılığıyla kendini daha iyi tanıtabilmektedir. Muhalefet de medyadan iyi bir şekilde yaralanmaktadır. Bazen Marksist tarih yazımı da siyasetin etkisi altına girebilmektedir. Özellikle SSCB`de görülen bu durum Stalin önderliğinde daha çok öne çıkmaktadır. Söz konusu dönemde Lenin`in ortaya attığı tezlerin eleştirilmesi yerine geliştirilip temellendirilmesi amacı güdülmeye başlandı. Bu süreçte Stalin`in politikasına eleştiri yöneltenler ise Troçkist(Troçki`nin sürekli devri görüşü Lenin`e karşı yöneltilen eleştirilerin başında gelmekteydi. Lenin devrimin Rusya`da gerçekleşebileceğini düşünmekteydi. Troçki ise adigeçen ülkenin henüz hazır olmadığını

---

³⁵ Bıçak Ayhan, “Tarih Düşüncesi”, *Cogito*, S:73, Yapı kredi yayınları, 2013, s. 48

³⁶ Hobsbawm Eric, “Partizanlık”, *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 200-201

³⁷ Munslow, s. 104

³⁸ İbn Haldun, s. 200

savunmaktaydı.)³⁹ bir sapkınlıkla suçlanıyordu. Stalin kendisi bizzat tarih çalışmalarını denetlemekteydi. Özellikle sosyalist düşünce ve yönetimin Doğu Avrupa'ya yayılmasıyla tarihçilik daha da siyasi boyunduruğa girdi denebilir. Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin tarih yazımında bunu görmek mümkündür. Mevcut rejimin Almanya'yı daha da geliştireceğine dair bilgilerin insanlara empoze edilmesine çalışılmaktaydı. Hatta bu emri siyasiler vermiş ve denetlemişlerdir.⁴⁰ Ne olursa olsun tarih yazımı iktidarın isteğine boyun eğmek zorunda kalmaktadır. Bu devrimci ve eleştirel yaklaşımları benimseyen Marksist tarih için de geçerlidir.

Tarihçi araştırdığı konularda tanıklara ihtiyaç duymaktadır. Bu tıpkı hiç katılmadığı cinayeti yeniden canlandırmaya çalışan sorgu yargıcının durumunu andırmaktadır. Geçmişe ilişkin bilgilerin dolaylı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Sonuçta tarihçi için tanık belgelerdir. Tarih insanın kendine ilişkin bilgiyi bilmek içindir. Kişi burada sadece kendisini değil, insan olarak yapısını bilmeye çalışmaktadır. Araştırma zamanı tarihçinin başvuracağı kaynakların başında belge veya vesikalar gelmektedir. Vesikalar en güvenilir kaynaklar olarak bilinmektedir. Ama vesikalar da yanlış bilgiler verebilmektedir. Örneğin SSCB ile ilgili bilgiler sadece o ülke tarihçilerinin verdiğiyle sınırlı olmaktadır. Ülkeye seyahat edilmesi de zor olduğundan (burada Halkın özellikle 1960'lara kadar olan dönemi kastetmektedir) batılı tarihçiler, orada gelişen olayları tüm açıklığıyla görebilme ve inceleme şansına sahip değildiler.⁴¹

Yazılı kaynaklarda en sık karşılaşılan sorunlardan biri yazarın kendi yaşadığı dönemde önemli bulduğu olayları yazmasıdır. Ortaçağ'da bile bunu gözlemlenmek mümkündür. Bu daha çok yetki vermek, kilise veya Papa'yı desteklemek, özgürlük almak, vergi indirimleri, bağışlar, dini kurumlara mülkiyet vermekle ilgiliydi. Aslına benzer mühür veya imzaların atıldığı belgelerin tarihlerine bakıldığında mührün sahibinin aslında o tarihte binlerce kilometre uzakta olduğunu saptamak mümkündür. Bloch dönemin önde gelen kişilerinin bu sahteciliği desteklediğini de belirtmektedir. Bu daha çok dini metinlerde gözlemlenmekteydi. Bazı rahipler onlardan önce yaşamış aziz veya rahiplerin, piskoposların kitaplarının büyük bir bölümünü sahiplenebiliyor ve bundan rahatsız olmuyorlardı.⁴²

---

³⁹ Perry, s. 48

⁴⁰ A.g.e., s. 49-50

⁴¹ Halkın E. Leon, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2000, s. 18-19

⁴² Bloch, s. 133-134

Ama şunu unutmamak gerek ki, yazılı ürünlerin, devlet ve diğer kurumların kayıtlarının çoğalması ve matbaacılığın gelişmesiyle yazılı kaynaklar, daha çok başvurulan kaynaklar haline gelmiştir. Böylece zaman, yer ve yazar açısından bakıldığında daha çok kesinlik taşıyan yazılı kaynaklardır. Tarihçi sözkonusu kaynaklara odaklandığında ondan çok verim alabildiğinden, yazılı kaynaklara yoğunlaşılması durumu hiç de olağandışı kabul edilmemelidir. Kaynakların önemini kabul eden Foucault yine de tarihçinin içinde yaşadığı çağın etkisi altında kaldığını belirtmektedir.⁴³ Özellikle tarihçinin içinde yaşadığı çağ onun mecaz yapısını kurmaktadır. Bu da onun anlatılarını etkilemektedir.

Bir kaynağın güvenilirliğini etkileyen faktörlerin başında yazarın niyeti ve tutumu gelmektedir. Önemli olan tarihe körü körüne bağlanmamak ve olayları kutsamamaktır. Bu daha çok kendi ülkelerimizi ortaya koyma ve temellendirme zamanı kendini belli etmektedir. O zaman da yanlış sonuçlar çıkarma olasılığı doğmaktadır. Oysa tarihçi arayış içerisinde olmalıdır. Tarih çoğu zaman bugünüyle sorunu olanlar için sığınma yeri olmaktadır. Geçmişine bakarak övünmek için tarihten daha iyi bir alan yoktur. Ama gerçek tarihçi geçmişin yeniden canlanmayacağını bilmelidir.⁴⁴ Örneğin 1780-1870 yılları arasında sanayileşen Britanya'yı tasvir eden tarihçi bu dönemin çok büyük başarı olduğunu söylediği gibi, sanayileşmeyle köylünün topraklarından atıldığı, çocuk ve kadınlar da dahil işçilerin kötü şartlar altında çalıştırıldıklarını da belirtmesi gerekmektedir.⁴⁵

Popper tarihçinin bir olay veya gözleme ilişkin tahminler yaparken elinden geldiği kadar nesnel olmaya çalışarak doğruları söylemeye gayret ettiğini söylemektedir. Ama bunun nesnelliği bile sorgulanırdır. Çünkü kendi kişisel tercihlerinin de etkisinde kalmaktadır. Bu da onun bilimsel nesnelliğine tesir edebilmektedir. Sonuçta özel ilgi ve çıkarların etkisini göz ardı edemeyiz ve bu gibi etkenler bilimselliğe ister istemez tesir etmektedir. Bu da fizikte olduğu gibi nesnel ve ideal bir doğruluğun sosyal bilimlerde pek fazla olmamasına "olanak" sağlamaktadır. Sosyal bilimlerde sosyal hattaki eğilim ve menfaatlerle orantılı olan tavırlar vardır.⁴⁶ Tarihin nesnelliğini sorgulayan bazı düşünürler bunun bir anlamda imkansız olduğunu iddia etmektedirler. Çünkü hakikat ve bilgi kültür,

---

⁴³ Munslow, s. 189

⁴⁴ Timuçin Afşar, "Tarih Bilinci ve Tarih Felsefesi", *Felsefelogos*, S:9, 2000, s. 37

⁴⁵ Carr Hallet Edward, *Tarih Nedir?*, Çev: Misket Gizem Gürtürk, İletişim yayınları, İstanbul, 2002, s. 92

⁴⁶ Popper, s. 35

sınıf ve ya toplumsal çıkarlara bağlıdır.⁴⁷ Bu eleştirinin doğruluğunu kabul etmek gerekmektedir. Hakikat ve bilginin tarihsel bir temellendirmesi olmadan onları anlamak güçtür. İnsan da bu ikisinin peşinde daima olduğundan nesnelliği ve özneliği kendi içinde barındıran hakikat ve bilginin en azından kendine ait bir hedefini belirlemektedir. Nitekim insanlık tarihi açısından baktığımızda her öznel bilgi veya hakikate doğru ilerleme nesnellığe ulaşmada kendi misyonunu gerçekleştirmektedir.

Tarih Yazıcılığında Tarafsızlık İlkesi

Belli bir bakış açısına sahip olmayan tarihçinin düşünülmesi mümkün değildir. Diğer türlü tarihçi verimsiz ve ilgisiz malzeme yığını içerisinde boğulabilir. Bu yüzden tarihçinin seçmeci olması gerekmektedir. Olayları incelerken nedensellik halkalarını geçmişe doğru yaymak da doğru değildir. O zaman da karmakarışık bir sonuç çıkar ki, onun da anlaşılması çok zordur. Bu gibi güçlüklerden kurtulmak için tarihçinin önceden düşünülmüş ve seçmeci bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir. Ama olguları tarihçi kendi istediği gibi eğip-bükmemeli, mümkün olduğu kadar bilimsel objektifliği korumaya çalışmalıdır. Bunun için de tarih araştırmalarında sadece tarihsel yöntemleri değil, diğer alanların yöntemlerinin de kullanılması gerekmektedir. Zaten Bloch ve Febvre'nin başını çektiği akım olan Annales önceki tarihçilerin bu tip tutumlarını eleştirmekteydiler. Onların en önemli amaçlarından biri tarihçilerin diğer alanlardan yardım almalarını sağlamaktı. Özellikle tarihe komşu olarak görülen disiplinlerden birşeyler öğrenen tarihçinin araştırmasının daha iyi ve tutarlı olacağı görüşü benimsendi.⁴⁸ Annales ekolünün çıkardığı dergilerin en esas amacı tarih konusunda yeni olan disiplinlerarası bir yaklaşımın geliştirilmesine hizmet etmektir.

Tarih yazıcılığında esas olan yaşanmış olayın sadece anlatılması değil, onunla birlikte gerçekleşen veya sonra oluşan olaylarla olan bağlantısının da gözler önüne serilmesi gerekmektedir. Bu da olaylar zamanı koşulların nasıl olduğu, neden olduğu gibi soruların sorulmasını gerekli kılmaktadır. Tarihçilerin bu süreçte kişilerin başına gelenleri iyi bir şekilde öğrenmelerini önemli hale getirmektedir. Özellikle büyük adamlarla ilgili yazılan tarihlerde diplomasi tarihi, bakanlarla diplomatların niyetleri ve taktikleri üzerinde durmaya özen gösterilmelidir. Kısaca tarihçi araştırmalarında kendinden herhagi bir şey ilave

---

⁴⁷Lorenz Chris, "Senin Tarihin Sana, Benimki Bana: Tarihte Hakikat ve Nesnellik Üzerine Düşünceler", Çev: Şeyda Öztürk, *Cogito*, S:73, Yapı kredi yayınları, 2013, s. 176

⁴⁸Burke Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Ter: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2000, s. 15

etmemelidir. Bunun yerine fiilen olduğu haliyle geçmişi yeniden kurmaya çalışmalıdır.

İyi bir toplum tarihi yazmak için onun geçirdiği evrelerin kronolojik olarak bilinmesi gerekmektedir. Toplumun dönüşüm ihtimalleriyle birlikte, olup bitenlerin de dahil edilmesi gerekmektedir. Burada sadece belli bir grubu hedef seçmek yerine insanlık odak noktası haline getirilmelidir. Sonuçta belli bir grup yalnız değildir ve diğerleriyle ilişki içerisindeydir.⁴⁹ Bir olay anlatılırken mümkün olduğu kadar yargıdan kaçınmaya çalışılmalıdır. Bir kişiyle ilgili bir yargıda bulunarak onun iyi veya kötü olduğunu belirtmek tarihsel olarak pek de bir katkı sağlamamaktadır. Çünkü tarih olması gerekenle değil, olmuşla ilgilenmektedir. Tarihçinin tarafsız olması gerekmektedir. Bu sayede doğru bilgileri aktarmak mümkün olabilmektedir.

Voltaire`e göre tarih sadece hükümdarların, sarayın, büyük şahsiyetlerin yaşamı veya söylediklerini anlatmakla yetinmemelidir. Bir savaşın kimler arasında olduğu ve bunun sonuçlarının ne olduğu da tam olarak tarihi yansıtmaktan yoksundur. Tarihi bilgi olayın tüm inceliklerine kadar bilinmesi demektir. Yani bir olayın neden ve nasıl gerçekleştiği, hangi süreçlerden geçtiği, o dönemde komşu halkların etkisinin ne olduğu, güçlü olan tarafın bu gücü nereden aldığı, kısaca sadece kronolojik bilgi değil, ekonomik, siyasi, demografik, kültürel yapıyla ilgili değerlendirmelerin de verilmesi gerekmektedir. Bu sayede bizler gerçek tarihsel bilgiler edinmiş oluruz.⁵⁰ "Özellikle tek yanlı düşüncemelerden kaçınılmalıdır; çünkü bunlar tarihi bozarlar; kendileri de yanlış öznel görüşlerden kaynaklanırlar."⁵¹ Burada önemli olan verilecek bilgilerin çarpıtılmadan aktarılması sözkonusudur ve Hegel bunun için de felsefenin us kavramıyla tarihe yardımcı olabileceğini söylemektedir.

Tarih yazarken duyguların belirleyici olmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Dileklerin değil, gerçekliklerin belirlediği tarihe ihtiyaç vardır. Kötü eğilimler, çıkarlar, tutarsız siyasetler gibi etkenler de tarihçiyeye menfi tesir etmektedir. Modern tarihçiliğin en önemli özelliği elde ettiği bilgilerin doğru olup olmadığını önemsemesidir. Özellikle pozitif bilimlerin gelişmesi ve onun uyguladığı yöntemlerin doğruluğuna olan güven, sözkonusu metodların tarih düşüncesi için de geçerli olabileceğini ortaya koymuştur. Tarih bilgisi için belgelerin kullanımı, onların güvenilirliği, filolojik ve arkeolojik verilerin ileri

---

⁴⁹ Hobsbawm Eric, "Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 120-121

⁵⁰ Akt. Halkın, s. 79-80

⁵¹ Hegel W.F. Georg, *Tarihte Akıl*, Çev: Ö. Sözer, Kabalcı yayınları, İstanbul, 2011, s. 38

sürülen görüşleri desteklemesine yönelik yöntemler geliştirilmiştir.⁵² Braudel araştırmalarında olayları bütün olarak görmeyi tercih etmektedir. Ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel tarihin birleştirilerek “total” bir şekilde araştırılması gerekmektedir.⁵³ Bu amaç doğrultusunda tarihçinin durmadan neden sorusunu sormaya ihtiyacı vardır. Bu sayede olaylara sebebiyet veren şeyleri bilebilir. Söz konusu soruya cevap bulma gayreti içerisinde olan tarihçi zaten bu süreçte ister istemez daha nesnel bilgilere ulaşmakta ve onları okurlarıyla paylaşmaktadır.

Genelde tarih araştırmacısı belgeleri toplar, okur ve onların sahte olup olmadığını belirlemeye çalışır. Daha sonra onları işlemeye çalışır. Metinler veya arkeolojik belgeleri sorguya çekmeden onlardan bilgi almak imkansızdır. Zaten sorgulama onları konuşturur. Sorgulama kendisiyle beraber eleştiriye de getirmektedir. İleri sürülen bir tezin eleştirilmeden, onun çürük noktalarını bulmadan ve sorgulamadan kabul edilmesi çok kolaydır. Zaten çoğu bilimci bunu yapmaktadır ve kendi tezine karşı eleştirel bir tutuma sahip olmamaktadır. Bu da daima bulmak istenen şeylerin bulunmasını sağlayacaktır. Oysa bir tez veya tezinin yaşaması ve güçlü olması için hayat mücadelesi-sorgulanma ve eleştiri gibi, vermesi gerekmektedir. Kolay bir şekilde görülen bu durumun sık yaşandığı alanlar sosyal bilimlerde. Sosyal bilimler daha çok soyut konularla ilgilendiğinden orada ister istemez inşa etmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır ve bu da tezin sağlamlığını ölçmemeye olanak sağlamaktadır.⁵⁴ Nietzsche'ye göre eleştirel tarz tarih yazımında bazen geçmişin kabuklarını kırmak veya onu yenisiyle değiştirmek, sorgulamak gerekmektedir. Böylece geçmiş yargılanma, sorgulanma ve mahkum edilmeye karşı-karşıya kalabilmektedir. İtici güç yaşam olduğundan bu süreçte adalet, şefkat beklemek doğru değildir.⁵⁵ Onu adeta yaşamın kendisi süreci yönlendirmektedir.

Tarihçinin arşivlerde vakit geçirmesi iyi bir tarih yapısı veya çalışması için yeterli değildir. Bununla birlikte tarihçinin olaya ilişkin yorumlama yapması da gerekmektedir. Yorum yapmak ise eleştiriye ihtiva etmektedir. Böylece tarihçinin çalışması daha tarafsız bir görünüm kazanabilmektedir. Çünkü eleştiri yapıldığı zaman onun gerçeğe benzerliği olması gerekmektedir. Gerçeğe benzer olmanın ilkelerinden biri nesnelliktir. Bunun için ortaya konulan görüşlerin mümkün olduğu kadar diğerleri tarafından kolaylıkla kabul görmesini sağlamak

---

⁵² Bıçak, s. 47

⁵³ Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, s. 80

⁵⁴ Popper, s. 124-125

⁵⁵ Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, s. 26; Nietzsche, *Tarih Üzerine*, s. 90

gerekmektedir.⁵⁶ Sosyal bilimlerde eleştiri çok önemlidir. Eleştiriler sayesinde eskinin yerine koyulacak olan görüş geliştirilir ve dönüşümler gerçekleştirilir. Özellikle sosyal ıslahatlar eleştiriler sayesinde beklenileni verip vermeyeceği açısından yeniden değerlendirilmektedir. Bu da büyük gelişmelerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Herhangi bir olayı gözlemlerken öznellikten kaçınmak için eleştirel bir tavır takınmak gerekmektedir. Bunun için Avrupa veya diğer coğrafyalardan gelecek iddialara karşı kuşkulu olmak, tarihe geriden bugüne bakmaya çalışmak, Avrupalı olmayan toplumlara geçmişte hakkettikleri yeri vermek elzemdir. Bundan başka olay zaman ve mekansal olarak da değerlendirilmelidir. Bradley`e göre tarihçi elde ettiği bilgilerin öznellikler için uygun olduğunu bilmesi gerekmektedir. Onun yapması gereken şey bilgilerin nesnelliği kontrol etmektir. Eleştirel yaklaşım da bu süreçte tarihinin en önemli yardımcılarından.⁵⁷ Burada eleştiri bilim değil, bilim ile okuma arasındaki bir yerde durmaktadır. Çünkü bilim anlamı üretmeye çalışırken, eleştiri o anlamları inceleme gayreti içinde olmaktadır.⁵⁸ Tarihi olayları eleştirmekle elde edilen bilgilerin doğru veya yanlış olduğunu anlamak mümkündür. Bunu bilimsel metod olarak gören Halkin, böylece kişisel tercihler, yanlış tutumlardan uzak olunabileceğini düşünmektedir. Tarih kişiler tarafından yazıldığı için doğru ve yanlış ayırmak aşamalarını şahitliklerin araştırılması, onların kontrol edilmesi ve onların anlaşılması oluşturmaktadır.⁵⁹ Çok farklı kaynaklar birbiriyle karşılaştırılıp sahte olanları ortaya çıkarmak mümkündür. Ne kadar yetkin olursa olsun, sorgulanmayacak hiç bir belge yoktur. Belgelerin tarihçi için tanık olduklarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Tarihçi tanık olarak gördüğü belgelerin kesin bir şekilde doğru olduğu kanaatine varmamalıdır. Çünkü belgelerin sahteleri yeteri kadar fazladır. Bu yüzden tarihçi belgenin ibaresine, tarihine, kullanılan diline, söz edilen kurumların varlığına, belirtilen tarihin düzenine ve noterlerin söz konusu dönemdeki yazı adetlerine uyup uymadığını açığa çıkarmak zorundadır. Tarihinin o belgeyi anlaması için onu konuşturmalı ve bu süreçte de eleştirel metodu kullanmalıdır. Yeni tanıklar bulmaya çalışan araştırmacı genelde soluğu arşivlerde almaktadır. Ama arşiv belgeleriyle çalışırken dikkat edilmesi gereken hususların da göz ardı edilmemesi elzemdir.

---

⁵⁶ Barthes Roland, *Eleştiri ve Hakikat*, Çev:E.Bildirici-M.I.Durmaz, İletişim yayınları, İstanbul, 2016, s. 12-13

⁵⁷ Collingwood, s. 174

⁵⁸ Barthes, s. 56

⁵⁹ Halkin, s. 3

Tosh'a göre bir belgenin anlam ve öneminin iyi bir şekilde öğrenilmesi için onun nasıl, ne zaman ve niçin meydana geldiğinin bulunması gerekmektedir. Belgenin değerlendirilmesi sürecinde ilk yapılması gereken onun gerçekliğinin ispatıdır. Örneğin Ortaçağ boyunca birçok düzmece imtiyaz beratı, vasiyetname gibi belgeler yazılmıştır. Bu sayede yeni statü, imtiyaz elde edilmeye çalışılmıştır. Ama modern dönemde para kazanmak için de sahte belgelerle karşılaşılabilir. Kuşkulanan belgeyle ilgili ilk olarak onun kaynağına ulaşılmasını gerektirmektedir. Yani belgeyi ürettiğini söyleyen kişiye kadar iz sürülebiliniyor mu, yoksa sonradan mı üretilerek ilgili yere konulmuştur? Daha sonra belgenin ortaya attığı bilgiler gerçekleşmiş olaylara uygunluğunu kontrol etmek gerekmektedir. Belgenin şekli, el yazısı da onun yazıldığı döneme dair bilgiler vermektedir. Bundan başka bazı teknikler aracılığıyla belgenin kağıt türü, mürekkebin yaşını da saptamak mümkündür. Belgenin içeriğinin araştırılması yapılacak ikinci aşama araştırmasıdır. Bu defa belgenin içeriğinin yorumlanması gerekmektedir.⁶⁰ Tarihçi belgedeki kelimelerin ne anlama geldiğini, yazarın neyi kastettiğini bilmelidir.

Halkın de bir metni anlamak için onun tam anlamıyla tenkid edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Tenkid işlemleri iki aşamadan oluşmaktadır. Bunlar belgenin nereden çıktığını ve dış değerini konu edinen dış tenkid aşamasıyla belgenin iç değerini araştırarak ve metnin tam olarak anlaşılmasını sağlayan iç tenkididir. Halkın'e göre bu aşamalar göreceli olarak belirlenmiştir. Çünkü bunlar arasında ayırım yapmak çok zordur ve paradoksal bir şekilde birbiriyle iç-içe geçmiştir. Bundan başka iki en önemli tenkid kaidesi vardır ki, bunlar çoğunluk tarafından kabul görmektedir. Bunlardan ilki tarihi modern tarihçilerin yazılarını kopyalayarak değil, kaynaklara göre yazmaktır. İkincisiyse anlatılanların, olayların çağdaşı olan yazarlara gösterilmesidir.⁶¹ Bu sayede elde edilen tarihsel bilgi daha güvenilir hale gelmektedir.

Araştırma zamanı en çok güvenilen ve diğerlerinden değerli kaynak olarak görülen belgelerin de yanlışlarla dolu olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Oradaki deyim veya kelimeler döneminin üslup düzeni çerçevesinde ele alınmalı, yazarın adetleri içinde değerlendirilmeli, yanlış anlam tehlikesinin olmadığı kesinleştirildikten sonra gerçek bir bilgi aracına dönüşmektedir.

Karşılaştırma da tarih araştırmasında çok önemli metotlardan biridir. Örneğin bir bölgeyi araştırarak tarihçi oradaki neyin olmadığını, bu eksikliğin

---

⁶⁰ Tosh, s. 57-60

⁶¹ Halkın, s. 23-27

anlamı ve önemini ancak karşılaştırmayla anlayabilmektedir. Kısaca tarihteki özelleme veya tekbiçimlilik ile genellemenin yapılmaması için karşılaştırmaya ihtiyaç vardır. Karşılaştırma metodu sayesinde birçok Batılı tarihçi toplumların geçirdiği evrim aşamalarını kolayca anlatabilmiş ve nedensellik açısından görüşler öne sürmüşlerdir. Ama bu metodun bazı tehlikeleri de vardır. Örneğin tek merkezciğe doğru eğilime çok müsaittir. Özellikle Batılı tarihçilerin diğer kültürlerle tanışması ve onları araştırmaya başlamasıyla Batı her zaman farklı bir konumda değerlendirilmiştir. Bu gibi çalışmalarda Batı'ya neredeyse her zaman diğer kültürlerden ayrı bir norm olarak bakmışlardır. Feodalizm ve kapitalizmin gelişimi araştırılırken Batı örneğinden hareket edilmiş ve diğer coğrafyalardaki olaylar da buna uygun tasvir edilmiştir.⁶²

Son dönem tarih araştırmaları “karşılaştırmalı literatür” halinde gerçekleştirilmektedir. Goody'e göre bu aslında objektif bir tutumu sağlamak için iyi bir adımdır. Ama uygulamada sorunlar kendini belli etmektedir. Örneğin karşılaştırılan literatürler genelde Avrupalı yazarlardan seçilmekte ve Doğu biraz ikinci plana itilmektedir. Bu yüzden de dünya tarihini konu edinen kitap daha çok Avrupalı araştırmacının dünyayı nasıl kavraması görünümüne dönüşmektedir.⁶³ Bu da araştırmacının nesnellğine zarar verebilmektedir. Herhangi bir toplumun tarihini evrensel tarihin merkezine koymak de yanlıştır. Örneğin İngilizce konuşan toplumların tarihi son 400 yılda önemli yere sahiptirler. Ama tüm hadiselerin merkezinde de olmadıklarını kabul etmek gerekmektedir. Tarihinin de yapması gereken budur.⁶⁴ Sonuçta gerçekleri su yüzüne çıkarmayı kendine amaç olarak belirlemiştir.

Vico tarihinin çoğunlukla şu hatalara düştüğünü söylemektedir; 1- Eskiçağı yüceltme ve bir anlamda eleştirilemez bir değer olarak görmek onu abartmaya yönelik tutum. 2- Milletlerin kendini beğenme gibi bir özelliği vardır. Kişi kendi tarihini araştırırken onu gereğinden fazla süslü ve güzel göstermeye çalışır. Genelde başarılar ön planda tutulmaktadır. 3- Tarihinin tarihteki kişileri araştırırken daha çok bilim adamı, öğrenci veya önde olan insanları tercih etmesi. 4- Benzer kurumları olan iki ulusun bunu birbirinden öğrenmesi konusundaki tutumlar. Çünkü tarihçiler genelde daha eski olayların bu gelişim için kendini hazırlamıştır yorumu yapmaktadırlar. 5- Eskilerin kendilerine yakın olan tarihleri bizden daha iyi bildiği önyargısı.⁶⁵ Bu gibi tutumlar tarihçiyi taraflı olmaya

---

⁶² Bloch, s. 25

⁶³ Goody, s. 361-362

⁶⁴ Carr, s. 170

⁶⁵ Collingwood, s. 103

sürüklemektedir. Sonuçta o geçmişe dair yorum yaptığında farkında olmadan taraflı veya önyargılı olabilmektedir. Bunun üstesinden gelmek için eldeki bilgilerin karşılaştırılması gerekmektedir. Tarihçinin önem vermesi gereken diğer bir nokta olayın ahlaki boyutudur. Örneğin bir efendinin kendi kölesine iyi olması, onu köleliğin ahlaki olmadığı görüşünden ayırmamalıdır.⁶⁶ Yaşanmışlıklara ahlaki açıdan yaklaşım tarihçiyi doğru olanları anlatmaya itmektir. Ahlaki yaklaşım aynı zamanda tarihçinin insanîyetini de tetiklemede ve onu hakikatin peşinden gitmeye adeta mecbur etmektedir.

Her bilim alanında olduğu gibi tarihte de teknisyen kalmak istemeyenlerin mutlaka felsefi bilgilere sahip olması ve kendi araştırmasına filozofça bakması gerekmektedir. Felsefe tarihçiyeye hiçbir şey öğretmese bile, en azından aceleci olmamayı, nesnel bilgiler elde etmeyi ve onları yorumlamayı, sorgulamayı, tek bir olgunun her zaman bir nedene bağlı olamayacağı gibi birçok etkeni öğretebilmektedir. Tarihçi olayları birbiri ardına dizerek anlatmaya çalıştığı zaman romancıdan farklı olmamaktadır. O sadece okuma parçasıdır ve bilimsellikten uzaktır. Oysa olayın arkasındaki nedenleri ve onların sonuçlarını irdelemek gerekmektedir.⁶⁷

Tarafsızlık araştırmada en esas tutumların başında gelmektedir. O hatta en çok beğeni duyduğu kurumların bile yerle bir olmasını göze alarak kendi işini yapmak zorundadır. Bu vicdani yükümlülüktür.⁶⁸ İtalyan düşünür Croce tarihçinin olayları olduğu gibi yazıya geçirmemesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre tarihçi olayları yorumlama ve değerlendirmek içindir. Böyle yapıldığında tarihçi kendi görevini yapmış sayılır. Collingwood'a göre tarih kendi başına geçmiş veya kendi başına tarihçinin onunla ilgili görüşleri değil, bu ikisinin ilişkileriyle ilgilenmektedir.⁶⁹

Sonuç

Tarih yazıcılığında en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkan taraflılık sorunu hala söz konusu alanda kendi etkisini devam ettirmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde tarihin sosyal bilimler sınıfına ait olduğunu görmek mümkündür. Diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi tarihte de olgulara ilişkin görüş belirtirken taraflı olmaktan kaçınmak neredeyse imkansızdır. Çünkü tarihin gözlemlediği de, tarihin kendisini yazan da insandır. Sosyal bir varlık olan insanın

---

⁶⁶ Carr, s. 90

⁶⁷ Timuçin, s. 33

⁶⁸ Bloch, s. 172

⁶⁹ Carr, s. 24-25

da tek başına yaşayamaması onu toplumsallaşmaya mecbur bırakmaktadır. Toplumsallaşma içerisinde olan insan ister istemez yaşadığı toplumda kültürel, siyasi, psikoloji, felsefi, dini, etnik vb. faktörün etkisi altına girebilmektedir. Bu da kişinin olaylara karşı tutumuna, onu yorumuna ve tanımlamasına yansımaktadır. Tarihçi için durum bundan farklı değildir.

Ne olursa olsun geçmişini öğrenme çabası içerisinde olan insanın tarihe başvurması gerekmektedir. Bu süreçte de tarihçi veya tarih araştırmacısı öne çıkmaktadır. Sonuçta olguları araştıran, yorumlayan ve geçmişten hareketle geleceğe dair öndeyilerde bulunan da odur. Tarihçi üzerinden tarih yazımını etkileyebilecek faktörlerin varoluşunu kabul etmek söz konusu sorunu çözenin ilk adımı gibi gözükmemektedir. Nitekim düşünürler de bunu söyleyerek hem tarih araştırması yapanların, hem de okurların söz konusu sorunun farkında olmasını sağlamaktadırlar. Ama yine de her yazılan tarihin taraflı olduğunu söylemek tarihe ve tarihçiliğe haksızlık etmek demektir. Çünkü gerçek olayları betimleme amacı güden ve mümkün olduğu kadar tarafsız olmaya çalışan tarihçilerin varlığını da kabul etmek gerekmektedir.

Tarih yazıcılığında tam anlamıyla tarafsızlığın neredeyse imkansız olduğu da şüphe götürmez bir gerçekliktir. Bunun farkında olan düşünürler de birtakım yöntemlerle söz konusu sorunun önüne geçebilme imkanını gözler önüne sermişlerdir. Taraflı olmak gerçekte yaşanmışlıkların yanlış algılanmasına ve farklı tavırlar takınılmasına olanak sağlamaktadır ki, bu da insanlık açısından tehlikelidir. Özellikle küreselleşme sürecinde olan insanlık giderek daha da birbirine yaklaşmaktadır ve söz konusu yanlışlıklar sürece menfi tesir edebilmekle birlikte kötü sonuçlara da yolaçabilir. Bu yüzden tarih yazımında tarafsızlık ilkesinin benimsenmesi en uygun tercih gibi karşımızda duruyor. Zaten düşünürler de bu ilkenin doğruluğuna inanmaktadırlar.

Tarafsızlık ilkesinin benimsenerek uygulanması için yapılması gerekenlerin başında sorgulama, karşılaştırma ve eleştirme gelmektedir. Bu da ister istemez tarihçiyi felsefeye yaklaştırmaktadır. Bir kere felsefe karşısına çıkan her konuyu sorgulama cesareti gösterebilmektedir. Hatta eskiden benimsenmiş değerleri bile kolay bir şekilde sorguya çekme yetisine sahiptir. Tarihçinin felsefi tutumu benimsemesi sorgulama yöntemiyle birlikte karşılaştırma ve eleştirel yaklaşımı da gerekli kılmaktadır. Sorgu içinde şüpheyi barındırdığından tarihçiyi olayı daha derinden öğrenme veya araştırmaya itecektir. Herkes tarafından kabul edilen yorumlara eleştirel yaklaşım araştırmacının konuya ilişkin bilgisini daha da derinleştirecektir. Böylece olayları karşılaştırma imkanına da sahip olan tarihçi olayı iyi bir şekilde kavrama olanağına sahip olacaktır.

Ama tarihçinin sadece felsefeyle değil sosyoloji, iktisat, siyaset gibi sosyal bilimler yanında pozitif bilimlere dair bilgilerinin de olması gerekmektedir. En azından söz konusu alanlarda yöntemlere dair bilgilere sahip olunması gerekmektedir. Düşünürlerin görüşlerinden hareketle tarih yazıcılığında tarafsızlık ilkesinin tam olarak uygulanmayacağını söylemek mümkündür. Buna rağmen düşünürler kendi geliştirdikleri tarafsızlığa dair görüşlerini ve yöntemlerini geliştirmekten geri durmamışlardır. Çünkü geliştirilen yöntemler sayesinde tarafsızlıktan kaçınmak veya tarafsızlığı en aza indirmek mümkün gibi gözükmektedir. Kısaca düşünürler tarafsızlığın farkında olunmasını ve bu farkındalığın da tarihçiyi tarafsızlığa itebileceğine inanmışlardır. Zaman zaman tarafsız olmaya vicdani sorumluluk ve ahlaki görünüm de katılmıştır. Böylece tarihçinin görevinin insanlığa hizmet etmek olduğuna işaret etmek amacı gütmüşlerdir.

Kaynakça

BARTHES, Roland, *Eleştiri ve Hakikat*, Çev:E.Bildirici-M.I.Durmaz, İletişim yayınları, İstanbul, 2016

BIÇAK, Ayhan, "Tarih Düşüncesi", *Cogito*, S:73, Yapıkredi yayınları, 2013, s. 36-60

BLOCH, Marc, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev:Ali Berktaş, İletişim yayınları, İstanbul, 2013

BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Ter:Mehmet Küçük, DoğuBatı yayınları, Ankara, 2002

BURKE, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Ter: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2000

CARR, Hallet Edward, *Tarih Nedir?*, Çev: Misket Gizem Gürtürk, İletişim yayınları, İstanbul, 2002.

COLLINGWOOD, Robin George, *Tarih Tasarımı*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Gündoğan yayınları, Ankara, 1996.

GOODY, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, Ter:G.Ç.Güven, İşbankası yayınları, İstanbul, 2007

HALKIN, Leon E. *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2000.

HEGEL, W. F. Georg, *Tarih Felsefesi*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea yayınları, İstanbul, 2006.

HEGEL, W. F. Georg, *Tarihte Akıl*, Çev: Ö. Sözer, Kabalcı yayınları, İstanbul, 2011

HOBBSAWM, Eric, "Kimlik Tarihi Yeterli Değildir", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 403-419

HOBBSAWM, Eric, "Partizanlık", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 189-214

HOBBSAWM, Eric, "Tarih Bize Çağdaş Toplum Hakkında Ne Anlatabilir?", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 39-56

HOBBSAWM, Eric, "Tarihin Dışında ve İçinde", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 3-16

HOBBSAWM, Eric, "Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine", *Tarih Üzerine*, Çev:Osman Akınhay, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 2001, s. 107-140

İBN HALDUN, *Mukaddime-1*, Haz: S. Uludağ, Dergah yayınları, İstanbul, 2014

LACOSTE, Yves, *İbni Haldun:Üçüncü Dünyanın Geçmişi/Tarih Biliminin Doğuşu*, Ter:Mehmet Sert, Sosyalist yayınları, İstanbul, 1993

LORENZ, Chris, "Senin Tarihin Sana, Benimki Bana: Tarihte Hakikat ve Nesnellik Üzerine Düşünceler", Çev: Şeyda Öztürk, *Cogito*, S:73, Yapı kredi yayınları, 2013 s. 168-191

MORSS, Bock Susan, *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*, Çev:Erkal Ünal, Metis yayınları, İstanbul, 2012

MUNSLOW, Alun, *Tarihin Yapısökümü*, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 2000

NIETZSCHE, Friedrich, *Tarih Üzerine*, Çev: Nejat Bozkurt, Say yayınları, İstanbul, 2000.

NIETZSCHE, Friedrich, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, Ter:Mustafa Tüzel, İşbankası yayınları, İstanbul, 2015

PERRY, Matt, *Marksizm ve Tarih*, Çev:Gül Tunçer, İletişim yayınları, İstanbul, 2010

POPPER, R. Karl, *Tarihselciliğin Sefaleti*, Çev: Sabri Orman, İnsan yayınları, İstanbul, 1998

SCHELLING, "Tarih Nedir?", Çev: Ali Irgat, *Felsefe Tartışmaları 22.kitap*, Panorama yayınları, İstanbul, 1997, s.116-125

ŞERİATİ, Ali, *Yarının Tarihine Bakış*, Ter:O.Bekin-E.Okumuş-M.S.Okumuş, Birleşik yayınları, İstanbul, 1996

TİMUÇİN, Afşar, "Tarih Bilinci ve Tarih Felsefesi", *Felsefelogos*, S:9, 2000, s. 23-38

TOSH, John, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmalarında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, Çev:Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1997

TROUILLOT, Michel-Rolph, *Geçmişini Susturmak:Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, Çev:Sezai O.Zeybek, İthaki yayınları, İstanbul, 2015

VEYNE, Paul, *Tarih Nasıl Yazılır?*, Çev: Nihan Özyıldırım, Metis yayınları, İstanbul, 2014.

WHITE, Hayden, "Tarihsel Olay", Çev: Sanem Peker, *Cogito*, S:73, Yapıkredi yayınları, 2013 s. 61-86